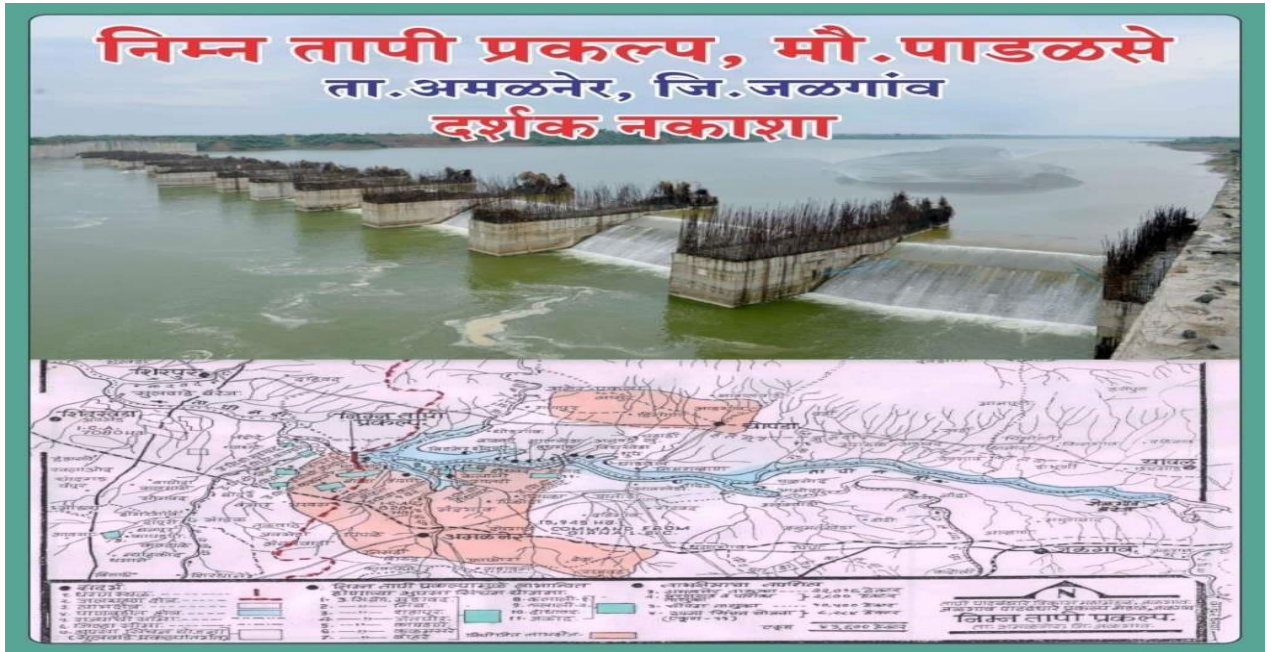

पाडळसरे धरणाच्या विलंबाने पूर्ण होण्याचे आर्थिक परिणाम: जळगाव जिल्ह्यातील निम्न तापी प्रकल्पाचा एक अभ्यास

कु. मनीषा राजेंद्र पारधी, संशोधक, अर्थशास्त्र विभाग, प्रताप कॉलेज, अमळनेर, जि. जळगाव
प्रा. डॉ. हर्षवर्धन दामोदर जाधव, मार्गदर्शक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, प्रताप कॉलेज (स्वायत्त) अमळनेर
जि. जळगाव

सारांश (Abstract) :

पाडळसरे धरण हे जळगाव जिल्ह्यातील निम्न तापी प्रकल्पाचा एक महत्वाचा भाग आहे. हा प्रकल्प शेतीसाठी पाणीपुरवठा, पेयजल आणि जलविद्युत निर्मितीसाठी महत्वाचा आहे. मात्र, निधीअभावी, तांत्रिक अडचणी, जमीन संपादनातील विलंब आणि प्रशासनिक कारणांमुळे प्रकल्पाच्या पूर्ण होण्यास विलंब झाला आहे.

या संशोधनात पाडळसरे धरणाच्या विलंबामुळे उद्भवलेल्या आर्थिक परिणामांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. प्राथमिक आणि दुय्यम माहितीच्या आधारे हा विश्लेषणात्मक अभ्यास करण्यात आला. यामध्ये प्रकल्पाच्या उशिरामुळे कृषी उत्पादनावर झालेला परिणाम, सिंचन क्षमतेतील घट, गुंतवणुकीवरील परतावा (ROI), स्थानिक अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम आणि सरकारी खर्चातील वाढ यांचा सविस्तर आढावा घेतला आहे.

संशोधनानुसार, या विलंबामुळे शेतकऱ्यांचे आर्थिक नुकसान झाले असून, सिंचनाच्या अभावामुळे काही भागांमध्ये कोरडवाहू शेती वाढली आहे. तसेच, प्रकल्पासाठी लागणाऱ्या भांडवलात मोठी वाढ झाली असून, सरकारला अतिरिक्त खर्च करावा लागत आहे. स्थानिक रोजगार निर्मिती कमी झाल्याने स्थलांतराची प्रवृत्ती वाढली आहे.

संशोधनाच्या निष्कर्षानुसार, सार्वजनिक धोरण सुधारणा, निधी वितरणात कार्यक्षमतेची गरज, तसेच जलसंपत्ती व्यवस्थापनातील अंमलबजावणीसाठी ठोस उपाययोजना आवश्यक आहेत. हा अभ्यास भविष्यातील जलसंपत्ती प्रकल्पांसाठी मार्गदर्शक ठरू शकतो.

सुचक शब्द (Keywords) :

पाडळसरे धरण, निम्न तापी प्रकल्प, पाणीपुरवठा, कृषी उत्पादन, सिंचन क्षमता, स्थलांतर, अतिरिक्त खर्च, रोजगार निर्मिती, गुंतवणूक, रोजगार इत्यादी.

प्रस्तावना (Introduction) :

पाणी हे कोणत्याही प्रदेशाच्या कृषी, औद्योगिक आणि आर्थिक विकासासाठी अत्यावश्यक संसाधन आहे. जलसिंचन प्रकल्प हे विशेषतः शेतीप्रधान देशांसाठी महत्वाचे मानले जातात, कारण ते पिकांचे उत्पादन वाढवून शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढवण्यास मदत करतात. महाराष्ट्रातील जळगाव जिल्ह्यातील निम्न तापी प्रकल्पाचा एक भाग म्हणून पाडळसरे धरण उभारण्यात येत आहे. तथापि, विविध तांत्रिक, प्रशासकीय आणि आर्थिक कारणांमुळे या धरणाच्या बांधकामात वारंवार विलंब झाला आहे.

निम्न तापी प्रकल्प हा मोठा प्रकल्प तापी नदीवर अमळनेर तालुक्यातील मौजे पाडळसे गावाजवळ प्रगतीपथावर आहे. निम्न तापी प्रकल्पाचा प्रकल्पीय पाणीसाठा 420.56 द. ल. घ. मी. (14.85 टी. एम. सी.) एवढा असून उपयुक्त पाणीसाठा 407.59 द. ल. घ. मी. (14.39 टी. एम. सी.) आहे. निम्न तापी प्रकल्पाच्या बुडीत क्षेत्रात एकूण 6913 हेक्टर जमीन जात असून 9 गावे पूर्णतः व 8 गावे अंशतः बाधित होतात. तृतीय सुधारित प्रकल्प अहवालानुसार जळगाव व धुळे जिल्ह्यातील अमळनेर, चोपडा, पारोळा, धरणगाव, शिंदखेडा व धुळे या तालुक्यातील एकूण 43600 हेक्टर क्षेत्र उपसा सिंचन पद्धतीने सिंचित करण्याची नियोजन आहे अमळनेर तालुका जळगाव जिल्ह्याच्या पश्चिम बाजूस असून त्याचे भौगोलिक क्षेत्र 84429 हेक्टर आहे. या तालुक्यामध्ये 68910 हेक्टर क्षेत्र लागवडी लायक आहे. तालुक्यातील संपूर्ण क्षेत्र तापी खोऱ्यात येते. बोरी नदी या तालुक्यातील प्रमुख नदी असून तापी नदीस मिळते. अमळनेर तालुक्याचे वार्षिक पर्जन्यमान सरासरी 582 ते 622 मी. मी. आहे. पैकी गेल्या पाच वर्षांपासून सतत 50 टक्के च्या आत पर्जन्यमान होत आहे. 2018 ते 2019 या वर्षात खरीप हंगामासाठी गंभीर दुष्काळ जाहीर केला आहे. सतत अवर्षण प्रवण क्षेत्र असून डी. पी. ए. पी मध्ये नोंद आहे. सदर पर्जन्यमान अनियमित असल्याने खरीप हंगामासाठी शेतीला पाण्याची गरज भासते त्यामुळे अमळनेर तालुक्याला पाटबंधारे प्रकल्पाची नितांत आवश्यकता आहे.

अमळनेर तालुक्यात प्रामुख्याने कडधान्य व ज्वारी ही प्रमुख पिके असून गहू व हरभरा ही प्रमुख रब्बी पिके आहेत. दुहंगामी पिकात कपाशी, मिरची व कांदा या पिकांचा समावेश आहे. तेलबिया व भुईमूग ही प्रमुख

उन्हाळी पिके आहेत. अमळनेर तालुक्यातील पश्चिम भाग अवर्षण प्रवण क्षेत्रात मोडत असल्याने तापी नदीवर धरण असावे. निम्न तापी प्रकल्प (पाडळसे धरण) ही नागरिकांची मागणी बऱ्याच वर्षांपासून होती.

या संशोधनाचा उद्देश पाडळसरे धरणाच्या विलंबामुळे झालेल्या आर्थिक परिणामांचा सखोल अभ्यास करणे हा आहे. विशेषतः, शेतकरी, स्थानिक उद्योग, स्थलांतरित कुटुंबे आणि जिल्ह्याच्या समग्र आर्थिक स्थितीवर या प्रकल्पाच्या विलंबाचा कसा परिणाम झाला आहे हे या अभ्यासात मांडले जाईल. यासाठी प्रकल्प क्षेत्रातील डेटा संकलन, स्थानिक प्रशासनाशी संवाद, तसेच आर्थिक विश्लेषणाच्या माध्यमातून प्रत्यक्ष परिणाम समजून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात येईल.

संशोधनातून धरणाच्या विलंबामुळे होणारे संभाव्य आर्थिक नुकसान, पर्यायी उपाययोजना आणि भविष्यात अशा प्रकल्पांमध्ये कार्यक्षमतेने सुधारणा करण्यासाठी आवश्यक धोरणात्मक निर्णयांचा आढावा घेतला जाईल. परिणामी, हा अभ्यास जळगाव जिल्ह्यासाठीच नव्हे, तर संपूर्ण राज्यातील जलसंपत्ती व्यवस्थापन धोरणांसाठी उपयुक्त ठरेल.

संशोधन उद्दिष्टे (Objectives for the research):

1. धरण प्रकल्पाच्या विलंबाची कारणे शोधणे.
2. आर्थिक परिणामांचे मूल्यमापन
3. स्थानीय अर्थव्यवस्थेवरील प्रभाव
4. जलस्रोत व्यवस्थापनावर परिणाम.
5. विकासाच्या संधींचे मूल्यांकन.
6. धरण प्रकल्पासाठी धोरणात्मक उपाय सुचवणे.

संशोधन गृहीतके (Hypothesis) :

1. विलंबामुळे प्रकल्पाचा खर्च वाढला आहे.
2. शेती व सिंचन व्यवस्थेवर नकारात्मक परिणाम झाला आहे.
3. स्थानीय अर्थव्यवस्थेवर प्रतिकूल प्रभाव पडला आहे.
4. धरणाच्या विलंबाने स्थलांतर आणि बेरोजगारी वाढली आहे.
5. धरण वेळेत पूर्ण झाले असते तर आर्थिक विकासाला चालना मिळाली असती.
6. सरकारी यंत्रणेतील नियोजन आणि कार्यवाहीतील त्रुटींमुळे विलंब झाला आहे.
7. पर्यायी जलस्रोतांचा प्रभाव वाढला आहे.

साहित्य समीक्षा (Literature Review) :

पाडळसरे धरणाच्या विलंबामुळे होणाऱ्या आर्थिक परिणामांचा अभ्यास करताना, जलसंपत्ती व्यवस्थापन, सिंचन प्रकल्पांचे आर्थिक मूल्यांकन, तसेच विलंबामुळे होणाऱ्या सामाजिक आणि आर्थिक

प्रभावांवर आधारीत पूर्वीच्या संशोधनांचा आढावा घेतलेला आहे. प्रस्तुत साहित्य समीक्षा या विषयाशी संबंधित विविध अभ्यास, अहवाल आणि संशोधन निबंधांचा संक्षिप्त आढावा देते.

१. **जलसंपत्ती व्यवस्थापन आणि धरणांचे महत्त्व:** जलसंपत्तीचे नियोजन आणि व्यवस्थापन हा कोणत्याही प्रदेशाच्या कृषी व औद्योगिक विकासाचा मूलभूत घटक आहे. शिंदे आणि पाटील (2018) यांच्या अभ्यासानुसार, महाराष्ट्रातील सिंचन प्रकल्पांनी शेती उत्पादन वाढविण्यात मोठी भूमिका बजावली आहे. तथापि, त्यांच्या अहवालानुसार प्रकल्पांच्या विलंबामुळे अपेक्षित फायदे मिळण्यात अडथळे निर्माण होतात.
२. **धरण प्रकल्पांचा आर्थिक प्रभाव:** धरणांमुळे शेती व उद्योग क्षेत्राला होणाऱ्या फायद्यांचा अभ्यास अनेक संशोधकांनी केला आहे. कुलकर्णी (2015) यांच्या मते, महाराष्ट्रातील मध्यम आणि मोठ्या सिंचन प्रकल्पांनी स्थानिक अर्थव्यवस्थेवर सकारात्मक परिणाम घडवले आहेत. तथापि, विलंब झाल्यास खर्च वाढतो आणि अपेक्षित सामाजिक-आर्थिक फायदे लांबणीवर पडतात.
३. **प्रकल्प विलंबाचे कारणे आणि परिणाम:** सरकारी अहवाल आणि संशोधन अभ्यास दर्शवतात की प्रकल्प विलंबासाठी प्रशासनिक अकार्यक्षमता, निधीअभाव, भूसंपादनातील अडचणी आणि पर्यावरणविषयक परवानग्यांचा अभाव हे मुख्य घटक असतात (गायकवाड, 2020). या विलंबाचा परिणाम म्हणून शेतकऱ्यांचे नुकसान होते, रोजगारनिर्मिती कमी होते आणि राज्याच्या अर्थव्यवस्थेवर ताण पडतो.
४. **निम्न तापी प्रकल्प आणि पाडळसरे धरणाचे आर्थिक महत्त्व:** निम्न तापी प्रकल्प हा जळगाव जिल्ह्यातील महत्त्वाचा जलसिंचन प्रकल्प असून तो पूर्ण क्षमतेने कार्यरत झाल्यास हजारो हेक्टर शेती सिंचित होण्याची शक्यता आहे (महासिंधू जलसंपत्ती अहवाल, 2021). तथापि, पाडळसरे धरणाच्या अपूर्णतेमुळे शेतकऱ्यांना अपेक्षित लाभ मिळत नाहीत, आणि पर्यायाने जिल्ह्याच्या अर्थव्यवस्थेवर परिणाम होतो.

संशोधन पद्धती (Methodology) :

या संशोधनासाठी मिश्र संशोधन पद्धती (Mixed Research Method) अवलंबण्यात आली आहे, ज्यामध्ये गुणात्मक (Qualitative) आणि परिमाणात्मक (Quantitative) दोन्ही दृष्टिकोनांचा समावेश आहे. या अभ्यासात खालील संशोधन पद्धतींचा अवलंब केला आहे.

विषय विवेचन (Discussion of the Topic):

पाडळसरे धरण हा जळगाव जिल्ह्यातील निम्न तापी प्रकल्पाचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. या धरणाचे उद्दिष्ट सिंचन सुविधा वाढवणे, पाण्याचा साठा उपलब्ध करून देणे, तसेच स्थानिक अर्थव्यवस्थेला चालना देणे असे होते. मात्र, विविध कारणांमुळे या प्रकल्पाच्या पूर्णत्वास विलंब झाला आहे, ज्यामुळे आर्थिक व सामाजिक परिणाम निर्माण झाले आहेत. या संशोधनात अशा विलंबामुळे झालेल्या आर्थिक परिणामांचे विश्लेषण करण्यात येणार आहे.

प्रकल्पाच्या विलंबाची कारणे (Causes of Project Delays)

१. वित्तपुरवठ्यातील अडचणी आणि अनियमित निधी वितरण:

प्रकल्पाच्या सुरुवातीस आणि त्याच्या अंमलबजावणी दरम्यान, वेळेवर निधीची उपलब्धता ही एक मोठी समस्या असते. सरकार किंवा प्रायव्हेट संस्थांकडून दिला जाणारा निधी अनेक वेळा विलंब होतो किंवा ते नियोजित प्रमाणात वितरित होत नाही. निधीच्या अपर्याप्ततेमुळे आवश्यक साधनसंपत्ती, सामग्री, आणि मानव संसाधनांची उपलब्धता प्रभावित होते. यामुळे प्रकल्पाच्या प्रगतीमध्ये अडथळे येतात. इतर प्रकल्पांच्या निधीसाठी जास्त महत्त्व दिल्यामुळे पाडळसरे धरणाच्या प्रकल्पास योग्य निधी मिळवणे कठीण झाले.

२. तांत्रिक समस्या आणि अपर्याप्त पायाभूत सुविधातांत्रिक समस्या आणि अपर्याप्त पायाभूत सुविधा (Technical Problems and Inadequate Infrastructure)

धरणाच्या निर्माण प्रक्रियेत विविध तांत्रिक अडचणी, जसे की पाणीपुरवठा, भूस्खलन, रचना डिझाइन आणि संरचनात्मक अस्थिरता यामुळे विलंब झाला. पायाभूत सुविधांची कमतरता (जसे की रस्ता, वाहतूक सुविधा, आणि विद्युत पुरवठा) प्रकल्पाच्या कार्यान्वयनासाठी आवश्यक असलेल्या साधनांची योग्य वेळेत उपलब्धता प्रभावित करते. काही तांत्रिक अडचणींच्या निराकरणासाठी विशेष तज्ञांची आवश्यकता असते, ज्यामुळे कामाच्या गतीवर प्रभाव पडतो.

३. प्रशासकीय आणि धोरणात्मक निर्णयांमधील दिरंगाई (Administrative and Policy Decision Delay)

प्रकल्पाच्या कार्यान्वयनासाठी आवश्यक असलेल्या प्रशासकीय अनुमती आणि निर्णय विलंब होणे एक महत्वाचे कारण आहे.

विविध सरकारी विभागांमध्ये समन्वयाची कमतरता, निर्णय घेण्यात होणारी दिरंगाई, तसेच काही धोरणात्मक बदलांमुळे प्रकल्पास वेळेवर पुढे नेण्यात अडचणी निर्माण होतात. पुरेशी जागरूकता नसल्याने अनेक वेळा प्रशासकीय निर्णयांचा विलंब होतो, ज्यामुळे प्रकल्पाच्या वेळेतील वाढ होते.

४. स्थानिक रहिवाशांचे स्थलांतर आणि पुनर्वसन यासंबंधी असलेले प्रश्न (Issues Related to Relocation and Rehabilitation of Local Residents)

धरणाच्या बांधकामासाठी आणि संबंधित पायाभूत सुविधांसाठी स्थानिक रहिवाशांना स्थलांतर करणे आवश्यक असते. यामुळे सामाजिक आणि सांस्कृतिक समस्यांचा सामना करावा लागतो. पुनर्वसनाच्या प्रक्रियेतील विलंब, अधिवासाच्या बाबतीत सरकारचा प्रभावी आणि सुसंगत धोरणाचा अभाव, आणि स्थलांतरित कुटुंबांना आवश्यक ती सुविधांची उपलब्धता विलंब निर्माण करते. यामुळे स्थानिक लोकांची नाराजी आणि संघर्ष निर्माण होतो, ज्यामुळे प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीला अडचण येते.

५. पर्यावरणीय परवानग्या आणि कायदेशीर प्रक्रिया (Environmental Clearances and Legal Processes)

धरण आणि इतर मोठ्या प्रकल्पांसाठी आवश्यक असलेल्या पर्यावरणीय परवानग्या आणि कायदेशीर प्रक्रिया अनेक वेळा विलंबित होतात. पर्यावरणीय प्रभाव मूल्यांकन (EIA) आणि अन्य पर्यावरणीय मानके पूर्ण करण्यासाठी मोठा वेळ लागतो, जो प्रकल्पाच्या पुढील कामांमध्ये विलंब निर्माण

करतो.स्थानिक पर्यावरणीय संरक्षण संस्थांकडून होणाऱ्या विरोधामुळेही प्रकल्प पूर्ण होण्यास विलंब होतो.कायदेशीर चाचण्यांच्या आणि न्यायालयीन प्रक्रिया पार करण्यासाठी वेळ लागतो, ज्यामुळे प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीस त्रास होतो.

या कारणांमुळे पाडळसरे धरणाचा प्रकल्प वेळेत पूर्ण होऊ शकला नाही. या कारणांचा सखोल विचार करून, भविष्यात अशा प्रकल्पांमध्ये विलंब टाळण्यासाठी योग्य उपाययोजना आणि धोरणात्मक सुधारणा करण्यात महत्त्व आहे.

आर्थिक परिणाम (Economic Impact of the Delay)

१. कृषी क्षेत्रावर प्रभाव (Impact on Agriculture)

- सिंचन सुविधा उपलब्धता: पाडळसरे धरणाच्या विलंबामुळे कृषी क्षेत्राला लागणारा पाणीपुरवठा वेळेवर सुरू होऊ शकला नाही. सिंचनाच्या कमी सुविधेमुळे शेतकऱ्यांना पिकांची योग्य वाढ होण्यासाठी आवश्यक असलेले पाणी मिळाले नाही, ज्यामुळे उत्पादनक्षमता कमी झाली.
- पिकांचे नुकसान: अनेक शेतकरी पाऊस किंवा ताणलेल्या पाणीपुरवठ्याच्या स्थितीतून जुळवून घेत होते. सिंचनासाठी धरणावर अवलंबून असलेल्या शेतकऱ्यांना योग्य वेळेत पाणी न मिळाल्याने पिकांचे नुकसान झाले.

२. सिंचन प्रकल्प वेळेत न झाल्याने शेतकऱ्यांचे नुकसान (Losses to Farmers Due to Delay in Irrigation Project)

- उत्पादनात घट: सिंचन सुविधा नाहीतर उशिरा मिळाल्यामुळे शेतकऱ्यांची उत्पादनक्षमता प्रभावित झाली. अनेक शेतकऱ्यांना कमी पाणी मिळाल्यामुळे पिकांची उत्पादकता कमी झाली, ज्यामुळे महसुलात मोठी घट झाली.
- आर्थिक संकट: शेतकऱ्यांना उपजीविकेचे मुख्य साधन म्हणून शेतीवर अवलंबून राहणे आवश्यक आहे. सिंचन प्रकल्पाच्या विलंबामुळे शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नावर प्रतिकूल परिणाम झाला आणि त्यांना कर्जाचा सामना करावा लागला.

३. पाणीटंचाईमुळे कमी झालेली उत्पादकता (Reduced Productivity Due to Water Scarcity)

- कृषी उत्पादनावर परिणाम: पाणीटंचाईमुळे शेतकऱ्यांना यथासांग सिंचन मिळू शकले नाही. यामुळे उत्पादनाची गुणवत्ता आणि प्रमाण दोन्ही प्रभावित झाले.
- शेतकऱ्यांच्या कर्जाची वाढ: पाणीटंचाईमुळे शेतकरी कर्ज घेण्यावर निर्भर होतात, आणि उत्पादन न मिळाल्यामुळे कर्ज फेडण्याची क्षमता कमी होते, परिणामी कर्जाचा डोंगर वाढतो.
- स्थानिक बाजारपेठेवर परिणाम: स्थानिक बाजारपेठेमध्ये कमी उत्पादनाचे प्रमाण असल्यामुळे मालाचे भाव वाढले, आणि यामुळे सामान्य ग्राहकांवरही आर्थिक दबाव पडला.

४. बदलते पीक पद्धती आणि आर्थिक अस्थिरता (Changing Crop Patterns and Economic Instability)

- नवीन पीक पद्धती स्वीकारणे: सिंचनाच्या अभावामुळे शेतकऱ्यांना त्यांच्या पारंपारिक पीक पद्धतींमध्ये बदल करावा लागला. शेतकऱ्यांना कमी पाणी लागणारी पिके किंवा वेळेवर पाणी न मिळणारे पीक घ्यावे लागले.
- अर्थशास्त्रातील अस्थिरता: बदलत्या पीक पद्धतीमुळे शेतकऱ्यांचे एकत्रित उत्पन्न कमी झाले. काही शेतकऱ्यांना नवीन पिकांचे व्यवस्थापन शिकण्याची आवश्यकता झाली, ज्यामुळे अतिरिक्त खर्च आला.
- बदलत्या मार्केट ट्रेंड्सचा प्रभाव: कमी पाणी लागणारी पिके घेण्यामुळे शेतकऱ्यांना नवा पर्याय शोधावा लागला, आणि बाजारात त्यांचे उत्पादन महाग झाले, त्याचे आर्थिक परिणाम दीर्घकालीन असू शकतात.

या आर्थिक परिणामांच्या आधारावर स्पष्ट होते की पाडळसरे धरणाच्या विलंबामुळे कृषी क्षेत्रावर व शेतकऱ्यांवर गंभीर परिणाम झाले आहेत. शेतकऱ्यांचे उत्पन्न कमी झाले आहे, आणि त्यांच्या आर्थिक स्थितीवर प्रतिकूल प्रभाव पडला आहे. यावर सुधारणा करण्यासाठी योग्य जलसिंचन व्यवस्था आणि वेळेवर प्रकल्पांची पूर्णता अत्यंत महत्वाची आहे.

रोजगार आणि स्थलांतर (Employment and Migration):

१) प्रकल्प पूर्ण होण्यात विलंब झाल्याने स्थानिक रोजगार संधींची कमतरता २) स्थलांतर वाढल्याने शहरी आणि ग्रामीण भागावर होणारा परिणाम

सरकारी खर्च आणि निधी व्यवस्थापन (Government Expenditure and Fund Management):

१) अतिरिक्त खर्च आणि वाढलेली किंमत (Cost Overrun) २) निधीच्या वितरणातील अनियमितता आणि त्याचे परिणाम ३) इतर प्रकल्पांवर होणारा आर्थिक भार

स्थानिक अर्थव्यवस्थेवर परिणाम (Impact on Local Economy):

१) लघुउद्योग आणि व्यापारावर झालेला प्रतिकूल प्रभाव २) गुंतवणूकदारांचा आत्मविश्वास कमी होणे. ३) ग्रामीण विकास योजनांवरील परिणाम

उपाययोजना आणि धोरणात्मक सुधारणा (Solutions and Policy Recommendations):

१) निधी व्यवस्थापन आणि वितरण सुधारण्याचे उपाय २) प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीसाठी अधिक प्रभावी नियोजन ३) स्थानिक लोकांचा सहभाग आणि पुनर्वसनाच्या प्रभावी योजना ४) जलसंपदा व्यवस्थापनासाठी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर

निष्कर्ष (Conclusion):

पाडळसरे धरणाच्या विलंबामुळे जळगाव जिल्ह्यातील निम्न तापी प्रकल्पावर आणि स्थानिक समाजावर गंभीर आर्थिक परिणाम झाले आहेत. या संशोधनातून खालील प्रमुख निष्कर्ष पुढे आले आहेत:

१. **आर्थिक परिणामांचे गंभीर प्रमाण:** पाडळसरे धरणाच्या विलंबामुळे कृषी क्षेत्रावर मोठा परिणाम झाला आहे. शेतकऱ्यांना सिंचनाच्या सुविधा वेळेवर न मिळाल्यामुळे उत्पादनक्षमता कमी झाली, ज्यामुळे त्यांचे उत्पन्न घटले. पाणीटंचाईमुळे कमी उत्पादन आणि उच्च खर्चाने शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती गंभीर झाली

आहे.सिंचन प्रकल्पाच्या विलंबामुळे स्थानिक बाजारपेठेत देखील उत्पादनाच्या कमतरतेमुळे महागाई वाढली, ज्यामुळे सामान्य ग्राहकांवरही आर्थिक दबाव पडला आहे.

२. पर्यावरणीय आणि सामाजिक परिणाम: धरणाच्या विलंबामुळे पर्यावरणीय संरक्षणाच्या बाबतीत काही समस्याही निर्माण झाल्या आहेत, कारण आवश्यक पर्यावरणीय परवानग्या आणि मूल्यांकनांमध्ये विलंब झाला आहे.स्थानिक रहिवाशांचे स्थलांतर आणि पुनर्वसन प्रक्रिया देखील विलंबित झाली, ज्यामुळे सामाजिक संघर्ष आणि असंतोष निर्माण झाला.

३. प्रशासनिक आणि धोरणात्मक अडचणी: प्रकल्पाच्या कार्यान्वयनास विलंब होण्याचे मुख्य कारण प्रशासकीय निर्णयांमध्ये दिरंगाई आणि निधीच्या वितरणात अनियमितता होती. धोरणात्मक बदल, वित्तीय समस्याएं, तसेच तांत्रिक अडचणी या सर्व कारणांनी प्रकल्पाची पूर्णता वेळेवर होऊ शकली नाही.

४. भविष्यातील धोरणात्मक सुधारणा: यासारख्या प्रकल्पांचे वेळेवर पूर्ण होणे आवश्यक आहे. अधिक कार्यक्षम वित्तीय व्यवस्थापन, तांत्रिक नियोजन, आणि प्रशासनिक निर्णयांचा वेग वाढवणे गरजेचे आहे.

जलसंपदा क्षेत्रातील धोरणात्मक सुधारणा, शेतकऱ्यांसाठी अधिक शाश्वत व टिकाऊ सिंचन उपाय, आणि स्थानिक समुदायांचे पुनर्वसन अधिक परिणामकारक पद्धतीने करणे आवश्यक आहे.

५. अंतिम शिफारसी: प्रकल्पाच्या वेळेवर अंमलबजावणीसाठी जलसंपदा विभाग आणि संबंधित शासकीय संस्थांना अधिक तत्परता आणि योग्य नियोजनाची आवश्यकता आहे.स्थानिक रहिवाशांना योग्य पुनर्वसन सुविधा, आणि आर्थिक सहाय्य मिळवून त्यांची स्थिती सुधारली पाहिजे.

अशा प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीसाठी सार्वजनिक-खासगी भागीदारी (PPP Model) आणि तंत्रज्ञानाचा वापर केला जाऊ शकतो, ज्यामुळे कार्यक्षमता वाढेल आणि विलंब कमी होईल.

यावरून असे म्हणता येईल की, पाडळसरे धरणाच्या विलंबामुळे केवळ शेतकऱ्यांवरच नाही, तर संपूर्ण स्थानिक समुदाय आणि अर्थव्यवस्थेवर मोठा नकारात्मक प्रभाव पडला आहे. भविष्यात या प्रकारच्या प्रकल्पांमध्ये विलंब टाळण्यासाठी अधिक प्रभावी आणि योग्य धोरणे लागू करणे अत्यंत महत्वाचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ (Reference):

महाराष्ट्रातील जलसंपत्ती आणि धरण प्रकल्प:

1. "Maharashtra Water Resources Development Centre Reports" – WRD, Govt. of Maharashtra
2. "महाराष्ट्रातील मोठे, मध्यम आणि लघु सिंचन प्रकल्प" – महाराष्ट्र शासनाच्या जलसंपत्ती विभागाच्या अहवालातून

आर्थिक परिणाम आणि प्रभाव अभ्यास:

1. "Cost-Benefit Analysis for Water Resource Development" – Edward J. Misha

स्थानिक व प्रादेशिक संदर्भ:

1. "निम्न तापी प्रकल्प संदर्भ अहवाल" – महाराष्ट्र शासनाच्या जलसंपदा विभागाचे प्रकाशन

2. “जळगाव जिल्ह्याचा आर्थिक विकास आणि कृषी व्यवस्थापन” – महाराष्ट्र शासनाचा आर्थिक पाहणी अहवाल
3. “Maharashtra Economic Survey Reports” – Govt. of Maharashtra
4. तापी पाटबंधारे विकास महामंडळ , जळगाव (महाराष्ट्र शासन अंगीकृत) निम्न तापी प्रकल्प, पाडळसे ता. अमळनेर जि. जळगाव (प्रकल्पाची टिप्पणी)

संशोधन आणि शोधनिबंध:

1. “Delays in Dam Projects and Their Economic Consequences” – Various journal articles from Water Resources Research, Economic & Political Weekly (EPW), Indian Journal of Agricultural Economics
2. पाडळसे धरण...जनतेचे मरण...ना. काही शरम! (माहिती पुस्तिका) 11 सप्टेंबर 2019 लेखक- प्राध्यापक अशोक पवार (सेवानिवृत्त) 28, विठ्ठल नगर, पिंपळे रोड, अमळनेर जि. जळगाव.
3. The times of India : 1 August 2024 निम्न तापी प्रकल्प : वन मंत्रालयाने जमीन पार्सल साठी मंजूरी दिली. Lower tapi project : Forest ministry gives not for land parcel